

- Кобр. Рожа: Кобринська, Н. Рожа [Текст] // Кобринська Н. Вибрані твори. – К., 1958. – С.225-235.
- Костом. Загадка: Костомаров, М. І. Загадка [Текст] // Костомаров М. І. Твори: В двох томах. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1: Поезії; Драми; Оповідання / Упоряд., авт. передм. та приміт. В. Л. Смілянська. 538 с.: іл. – С.330-350. ISBN 5-308-00581-8 (т. 1).
- Купр. Відьмач: Купрієнко, Х. Відьмач [Текст] // Срібна книга казок. Українські літературні казки. – К., 1992.- С.57-59.
- Маков. ЯЯВГ: Маковей, О. Як я видавав газету [Текст] // Маковей О. Твори в двох томах. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – С. 15-20.
- Мнж. ІГ: Манжура, І. Іван Голик [Текст] // Манжура І. Вибрані твори. – К., 1961. – С. 234-271.
- Н.-Л. ДБ: Нечуй-Левицький, І. Два брати [Текст] // Срібна книга казок. Українські літературні казки. – К., 1992. – С.157-170.
- Н.-Л. Запорожці: Нечуй-Левицький, І. Запорожці [Текст]. – К., 1994.
- Свидн. Недоколисана: Свидницький, А. Недоколисана [Текст] // Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. – К.: Наукова думка, 1985. – С.385-397.
- Свидн. ПСНП: Свидницький, А. Проти сили не попреш; з чим родився, з тим і вмреш [Текст] // Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 378-385.
- Свидн. ЧД: Свидницький, А. Чарівні дзвіночки [Текст] // Срібна книга казок. Українські літературні казки. – К., 1992. – С.136-148.
- Сторож. ЖЧ: Стороженко, О. Жонатий чорт [Текст] // Стороженко О. Закоханий чорт. Історико-фантастичні повісті та оповідання – К.: Дніпро, 2001. – С. 30-33. – ISBN 966-578-044-1.
- Сторож. ЗЧ: Стороженко, О. Закоханий чорт [Текст] // Стороженко О. Закоханий чорт. Історико-фантастичні повісті та оповідання – К.: Дніпро, 2001. – С. 48-71. – ISBN 966-578-044-1.
- Сторож. Скарб: Стороженко, О. Скарб [Текст] // Стороженко О. Закоханий чорт. Історико-фантастичні повісті та оповідання – К.: Дніпро, 2001. – С. 34-39. – ISBN 966-578-044-1.
- Федьк. Бідолашко: Федькович, Ю. Бідолашко [Текст] // Федькович Ю. На день добрий. – К.: Веселка, 1969. – С.167-172.
- Федьк. ВЧМС: Федькович, Ю. Від чого море солоне? [Текст] // Українська літературна казка / Упор.-ред. В. Полковенко – К.: Дніпро, 2001. –512 с. – С.478-487. – ISBN 966-578-041-7.
- Фр. КБ: Франко, І. Коваль Бассім [Текст] // Франко І. Гримить. – К.: Радянська школа, 1986. – С.471-576.
- Фр. Опозиція: Франко, І. Опозиція [Текст] // Франко І. Твори в 20-ти томах. – К., 1950. – Т.2. – С. 395-399.
- Фр. ОПС: Франко, І. Острий-преострий староста [Текст] // Франко І. Зібрання творів у 20-ти томах. – К., 1950. – Т.4. – С. 231-247.
- Фр. СКС: Франко, І. Сон князя Святослава [Текст] // Франко І. Драматичні твори. – К., 1956. – С.251-361.
- Фр. ЯРТПТС: Франко, І. Як русин товкся по тім світі [Текст] // Франко І. Твори в 20-ти томах. – К., 1950. – Т. 2. – С. 119-128.

В статтє изучаються фразеологические единицы украинских литературных сказок XIX столетия с компонентами на обозначение частей тела человека: голова, ухо, волос (волосы), глаз (глаза), ус, зуб (зубы), нос, ноги, палец, плечи, рот (уста), руки, сердце, кожа, язык, горло, губа, лоб, пятки. Обращено внимание на организацию и семантические особенности ФО, которые использованы в сказках.

Ключевые слова: авторский вариант, украинская литературная сказка, фразеологические единицы.

In the present article the phraseological units of Ukrainian literary tales of the 19th century devoted to the parts of human body such as: head, ear, hair, eye (eyes), moustache, tooth (teeth), nose, feet, finger, shoulders, mouth, hand, heard, skin, tongue, throat, lip, forehead, heels are researched. It was studied the organization and peculiarities used in fairy-tales.

Keywords: author's variant, Ukrainian literary tale, phraseological units.

Надійшла до редакції 20 вересня 2010 року.

Ірина Онищенко

ББК Ш12=411.4*316

УДК 811.161

ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ У СТРУКТУРІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ОЦІНКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття продовжує цикл публікацій автора з функціональної стилістики. У ній досліджуються лексичні одиниці з оцінною семантикою, визначається їх місце, роль та функції у структурі функціонально-семантичного поля оцінки сучасної української мови.

Ключові слова: оцінка, оцінна функція, функціонально-семантичне поле, центральний (ядерний) елемент, периферія, лексичний засіб.

У сучасній теорії та методології мовознавства дослідження мовних явищ із застосуванням теорії поля набуває особливої актуальності. Разом з традиційними парадигматичними та синтагматичними полями, конституенти яких є одиницями одного мовного рівня, простежується тенденція розглядати поле як міжрівневе угруповання мовних одиниць. Мовні засоби, об'єднуючи окремі елементи різних рівнів мови, що мають спільні семантичні ознаки і взаємодіють один з одним, формують функціонально-семантичне поле (ФСП). Семантичні ознаки мовних одиниць можуть бути виражені різною мірою, мати різну близькість одна до одної. Цей прийом передбачає побудову моделі за принципом "центр-периферія" і визнає наявність поступових переходів, безперервне розгортання семантичних ознак.

В українському мовознавстві досліджено ФСП темпоральності (О.Бондар, І.Талаш), посесивності (І.Данильчук), параметричності (О.Хавкіна), локативності (О.Виноградова), сукупності (І.Домрачева), здібності (О.Сальникова), імперативності (О.Даскалюк), спонукальності (О.Нарушевич-Васильєва), невизначеності (І.Вороновська), адресатності (Л.Пац), квантитативності (С.Бронікова), компаративності (О.Щепка) та ін. ФСП оцінки – складний феномен для наукового опису і теоретичного пояснення, що зумовлено онтологічною універсальністю категорії оцінки, адже, як зазначає Т.Космеда, „будь-яка онтологія: природа, суспільство, суб'єктивний світ людини, мислення, мова тощо – все пронизане категорією оцінки і розглядається через її призму” [Космеда 2000: 306].

О.Бондарко, вчення якого ми поклали в основу дослідження, визначає ФСП як „систему різнорівневих засобів мови (морфологічних, синтаксичних, словотворчих, лексичних, а також лексико-синтаксичних тощо), об'єднаних на основі спільності та взаємодії їхніх семантичних функцій” [Бондарко 1984: 22]. ФСП – це особлива двобічна єдність (змістовно-формальна), що охоплює конкретні засоби мови з усіма особливостями їх змісту та форми. В основі кожного ФСП лежить певна семантична категорія – той семантичний інваріант, який об'єднує різнорівневі мовні засоби та зумовлює їх взаємодію. Функціонально-семантична категорія (ФСК) підкреслює семантико-категорійний аспект дослідження. Так, ФСП оцінки базується на ФСК оцінки, яка об'єднує лексичні, фразеологічні, словотворчі, синтаксичні засоби, покликані виконувати оцінну функцію.

ФСП оцінки ми розуміємо як коло різнорівневих мовних засобів, що знаходяться в розпорядженні мовця, призначених для вираження семантики оцінки у всіх її варіантах. Дослідження показало, що в структурі ФСП оцінки сучасної української мови можна виділити такі концепти: *схвалення / несхвалення, симпатію / антипатію, згоду / незгоду, похвалу / осуд, подяку, бажання, зацікавлення, докір, заборону, звинувачення, загрозу, критику* та ін. Ці концепти об'єднуються оцінною функцією – виходячи з певних норм, ідеалів, зразків, стандартів, виражати ціннісне ставлення суб'єкта до об'єкта.

Кожне ФСП має вихідну ядерну систему та комплекс периферійних систем, які виступають у ролі середовища [Бондарко 1984: 20-23]. Основою для вирізнення центру і периферії ФСП є принцип передачі домінантного семантичного значення мовної одиниці, тобто спосіб поверхневої реалізації певних глибинних поняттєвих категорій, які формують своєрідне семантичне ядро ФСП. Такою домінантою для ФСП оцінки є багатозначні слова *хороший / поганий*. У семантичній структурі цих слів відображається весь спектр значень, пов'язаний з оцінкою навколишньої дійсності.

За структурним типом ФСП оцінки належить до групи поліцентричних полів. Це зумовлено особливостями її плану вираження оцінки, бо, як зазначає Т.Космеда, „категорія оцінки поширюється на всю мову, пронизує всі її рівні, набуваючи статусу міжрівневої структурно-семантичної категорії” [Космеда 2000: 306]. Засоби вираження оцінки нерівнозначні та неоднорідні. Одні використовуються регулярно, займають центральну позицію; інші використовуються нерегулярно, уточнюють, модифікують оцінні відношення, займають другорядну позицію. Ми вважаємо, що ФСП оцінки слід зарахувати до підгрупи полів компактної поліцентричної структури, оскільки воно базується не на одному, а на кількох яскраво виражених центрах поля, які охоплюють засоби різних мовних рівнів.

Мета дослідження: визначити й описати центральні (ядерні) та периферійні лексичні компоненти функціонально-семантичного поля оцінки.

І. Ядерні (центральні) компоненти ФСП оцінки. Домінанта ФСП оцінки *хороший / поганий* об'єднує, на наш погляд, такі складники ядра: 1) власне ядро; 2) навколоядерний простір. Беручи за основу класифікацію оцінок В.Телі, у якій виділяється раціональна (орієнтується на референт і визначається на основі притаманних референту властивостей) та емоційна (відображає емоційне ставлення мовця до предмета оцінки) оцінки [Телія 1996: 31-32], зараховуємо одиниці з оцінним емоційно-експресивним забарвленням до власне ядра поля оцінки, а одиниці, що містять поняттєву (логічну) оцінку, – до навколоядерного простору ФСП оцінки.

Власне ядро ФСП оцінки представлено емоційно забарвленими словами, що виражають „емоційні відтінки в оцінці явищ дійсності, осіб, подій і т. ін.” Серед одиниць цього типу виділяємо оцінно марковані лексеми, у яких оцінка є виразним компонентом семантики. Оцінно марковані назви поділяються на власне оцінні (оцінність реалізується в прямому номінативному значенні) та потенційно оцінні (оцінність реалізується в переносному значенні). До власне оцінних маркованих назв, що формують власне ядро поля оцінки, відносимо лайливі слова, які не просто виражають оцінку, а й використовуються з метою образити, принизити людину. Аналізовані найменування групуємо в два розряди: 1) слова на позначення назв осіб: *мурло, падлюка, паплюга, паскуда, шалава, шлюха* та ін.; 2) слова на позначення частин людського організму: *баньки, морда, лика* та ін.

Власне ядро ФСП оцінки формують також розмовні слова та слова із фамільярними, зневажливими,

іронічними відтінками (вони в словниках фіксуються із позначками *розм.*, *фам.*, *зневажл.*, *ірон.*). Основу цих одиниць складають слова на позначення назв осіб, які ми поділили на дві групи залежно від предмета оцінювання:

1) назви осіб за рисами характеру, поведінки, за вчинками, здібностями: а) назви на позначення дурної, нерозумної людини: *дурень* (розм.), *дури́світ* (розм.), *недоумок* (розм.) та ін.; б) назви балакучої людини: *базікало* (зневажл.), *пустодзвін* (розм.), *пустомеля* (розм.) та ін.; в) назви на позначення брехливої людини: *брехун* (розм.), *вигадчик* (розм.), *пустобрех* (зневажл.) та ін.; г) назви, що стосуються лінивої особи: *дармоїд* (зневажл.), *лінивець* (розм.), *нероба* (розм.) та ін.; г) назви на позначення неухважної людини: *зівака* (зневажл.), *роззява* (розм.) та ін.; д) номінанти, які характеризують злу, жорстоку людину: *жсиводер* (розм.), *кровожер* (зневажл.), *кровопивець* (зневажл.) та ін.; е) назви на позначення доброї людини: *добряк* (розм.), *добряга* (розм.) та ін.; є) найменування веселої, дотепної особи: *дурносміх* (розм.), *реготуха* (розм.), *чудій* (розм.) та ін.; ж) номінанти, які характеризують бешкетну людину: *зірвіголова* (розм.), *шибайголова* (розм.) та ін.; з) назви на позначення хвастливої людини: *хвалько* (розм.), *хвастун* (розм.) та ін.; і) найменування підлесливої людини: *блюдоліз* (зневажл.), *лизоблюд* (зневажл.), *підлабуза* (розм.) та ін.; к) назви на позначення бідної, знедоленої людини: *голоштан* (зневажл.), *горопаха* (розм.), *сіромаха* (розм.) та ін.; л) найменування хитрої людини: *пройдисвіт* (розм.), *хитрик* (розм.) та ін.; м) назви осіб за здібностями: *великорозумник* (ірон.), *віришороб* (зневажл.), *мазій* (зневажл.) та ін.;

2) назви осіб на позначення зовнішніх ознак і фізичних вад людини: а) назви, що стосуються зросту людини: *дилда* (фам.), *курдупель* (фам.) та ін.; б) найменування з вказівкою на особливості окремих частин тіла: *бородач* (розм.), *вусач* (розм.), *моргун* (розм.), *патлянь* (розм.), *чубар* (розм.) та ін.; в) назви на позначення фізичних вад людини: *гладуха* (розм.), *горбач* (розм.), *кривоніс* (розм.), *кривошия* (розм.), *слипак* (розм.) та ін.

Серед оцінно маркованих лексем, що належать до власне ядра ФСП оцінки, виділяємо й найменування на позначення дій і процесуальних станів людини. Назви цього типу означають: а) процес говоріння: *базікати* (зневажл.), *варнякати* (розм.), *верзти* (фам.), *верзякати* (вульг.) та ін.; б) переміщення в просторі: *вештатися* (розм.), *плетися* (розм.), *чкурнути* (розм.), *швендяти* (розм.) та ін.; в) споживання їжі: *жерти* (вульг.), *сьорбати* (розм.) та ін.; г) процес биття: *гамселити* (розм.), *жбурляти* (розм.), *лупцювати* (розм.) та ін.

До групи лексем на позначення неопредмечених рис і ознак людини (зрідка тварини, предмета), що утворюють власне ядро ФСП оцінки, можна віднести такі найменування: *дурноголовий* (розм.), *загіджений* (розм.), *ідіотський* (розм.), *паскудний* (розм.), *сатанячий* (розм.), *чванькуватий* (розм.), *пришелепкуватий* (фам.), *товстопикий* (розм.), *тупоголовий* (розм.) та ін. Серед оцінно маркованих назв на позначення опредмечених дій людини виділяємо такі лексеми: *базікання* (зневажл.), *верзякання* (вульг.), *верескотня* (розм.), *вештання* (розм.), *реготня* (розм.), *рявкання* (розм.), *шарпаннина* (розм.) та ін.

Дослідження показало, що більша частина оцінно маркованих слів виникає на рівні словотворення. Лексеми, як правило, утворюються двома способами словотворення: афіксацією і основоскладанням. Найбільш поширеним афіксальним способом творення оцінних лексем є суфіксація. Шляхом приєднання до іменникових, прикметникових і дієслівних основ суфіксів *-ик*, *-ак (-як)*, *-ар*, *-ач*, *-ань*, *-ець*, *-ун*, *-юх* та ін. (для іменників ч.р.), *-к(а)*, *-ух(а)*, *-иц(я)* та ін. (для іменників ж.р.), *-ак(а)*, *-аг(а)*, *-л(о)*, *-ил(о)*, *-айл(о)*, *-идл(о)*, *-уг(а)* та ін. (для іменників спільного роду) утворюються оцінно марковані назви осіб: *куцак*, *добрякгорбач*, *лобань*, *лінивець*, *говорун*, *лінох*, *лизуха*, *верещака*, *швендяло*, *симпатьяга*, *волоцюга*, *страшидло* та ін. Серед іменників середнього роду спостерігаються й деривати з нульовою суфіксацією: *рева*, *нюня*, *підлабуза*, *понура*, *швендя* та ін.

Навколоядерний простір поля оцінки утворюють слова, які у своїй семантиці містять раціональну оцінку, що визначається на основі об'єктивно притаманних денотату властивостей, виступаючи належністю конвенціонально закріпленої семантики слова. Слова як носії системно-мовного змісту характеризуються індикаторами оцінки в лексикографічному тлумаченні, наприклад: *ввічливий* – „який дотримується правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність; чемний // у якому проявляється уважність, люб'язність” [ВТССУМ 2001: 78]; *мародер* – „вояк, що грабує вбитих і пораних після бою або мирне населення під час війни” [ВТССУМ 2001: 511] і т. ін. Аналіз словникових дефініцій свідчить про те, що меліоративність або пейоративність лексичних одиниць цього типу зумовлена позитивним чи негативним характером самих денотатів, вона є об'єктивно закріпленою за словом. У словах раціональної оцінки відображення соціальної дійсності міститься в оцінному компоненті значення і не є самостійним компонентом, тобто власне оцінна модальність тісно пов'язана з денотацією.

Серед аналізованих одиниць найбільшу групу складають іменники, які ми поділили на кілька підгруп:

1) слова на позначення назв осіб: *велетень*, *красень*, *боягуз*, *вередун*, *веселун*, *цинік*, *бездара*, *геній*, *ерудит*, *аферист*, *вбивця*, *спекулянт*, *шахрай*, *заїка*, *каліка* та ін.

2) слова на позначення моральних якостей людини: *відвага*, *вірність*, *доброта*, *егоїзм*, *лицемірство*, *мужність*, *нахабство*, *підлість*, *скупість*, *сміливість*, *хоробрість* та ін.;

3) моральні поняття: *добро*, *зло*, *зневага*, *неправда*, *нехтування*, *повага*, *правда* та ін.;

4) слова на позначення опредмечених станів: *бідність*, *воля*, *порядок*, *рабство* та ін.;

5) слова на позначення опредмечених дій людини: *вибрик*, *вихватка*, *метушня* та ін.;

6) слова на позначення побутових предметів: *барахло*, *ганчір'я*, *лахміття* та ін.;

7) слова на позначення певних процесів: *відродження*, *занепад*, *прогрес*, *регрес* та ін.;

8) слова на позначення здобутків культури та мистецтва: *плагіат*, *шедевр* та ін.;

9) слова, пов'язані із суспільно-політичною сферою діяльності людини: *геноцид, депортація, дискримінація, корупція, тероризм* та ін.

Навоколядерний простір ядра ФСП оцінки утворюють прикметники, які вказують на :

1) особливості інтелекту людини: *бездарний, ерудований, здібний, кмітливий, мудрий, нерозумний, обдарований, розумний, талановитий* та ін.;

2) моральні якості людини: *вихований, зловий, лагідний, сміливий, чесний, щирий* та ін.;

3) зовнішність, стан здоров'я, конституцію людського тіла: *вродливий, гарний, здоровий, красивий, миловидний, потворний, привабливий, сліпий, статний, стрункий* та ін.

4) матеріальний достаток людини: *багатий, бідний, заможний, убогий* та ін.;

5) загальне визнання, популярність істоти (неістоти) серед інших: *авторитетний, видатний, визначний, відомий, знатний, популярний, почесний* та ін.;

6) корисність / шкідливість реалій об'єктивного світу: *вигідний, корисний, некорисний, непотрібний, потрібний, практичний, шкідливий* та ін.;

7) ознаки, що пов'язані із запахом: *ароматний, запашилий, пахучий, смердючий* та ін.

Незначну частину аналізованих одиниць становлять лексеми на позначення неопредмечених дій і процесуальних станів людини, що містять раціональну оцінку: *бежкетувати, грабувати, гвалтувати, зраджувати, ледарювати, лицемірити, лихословити, скандалити* та ін. До групи лексем, що позначають ознаки дій, відносимо такі, як: *відважно, відмінно, гарно, героїчно, добре, красиво, погано, прекрасно, убого, цинічно, чудово* та ін.

II. Периферійні компоненти ФСП оцінки. Периферію ФСП оцінки утворюють ті одиниці, які є менш спеціалізованими для вираження семантики оцінки та нерегулярно функціонують у мовленні. Периферійна функція протиставляється ядерній, як зауважує А.Загнітко, „насамперед рівнем свого виявлення в структурі категорії і прямою залежністю від умов комбінаторики; у силу вступають позиційні й дистрибутивні умови презентації” [Загнітко 1991: 19]. Досліджувана зона поля включає ближню й далеку периферію. Ближню периферію можна назвати також „напівпериферією”. Таке членування периферійної зони досить умовне, оскільки в ньому присутній суб'єктивний елемент. Компоненти далекої периферії ФСП оцінки виявляють свою оцінність лише в контексті. Для компонентів ближньої периферії контекст суттєвої ролі не відіграє, вони зберігають оцінність поза мовним оточенням.

До **ближньої периферії ФСП оцінки**, на наш погляд, слід віднести лексичні одиниці, утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки. Наявність у мові суб'єктивно-оцінних формантів обумовлюється різними функціями слів: деякі слова виражають логічні поняття, інші стають засобом вираження почуттів, оцінки чого-небудь. Ш.Баллі зауважує, що „людська думка постійно вагається між логічним сприйняттям та емоцією; ми розуміємо або відчуваємо; найчастіше наша думка складається одночасно з логічної ідеї і почуття. І хоча ці два елементи можуть поєднуватися в найрізноманітніших пропорціях, усе ж з точки зору практичного дослідження можна стверджувати, що в кожному випадку переважає щось одне: або логічне сприйняття, або почуття” [Баллі 1961: 182].

Домінанта засобів категоризації суб'єктивної оцінки зосереджена в суфіксальній системі іменника. Іменникові похідні, що утворюють ближню периферію поля оцінки, розташовуємо за ступенем вияву емоційності в такому порядку: а) деривати, утворені за допомогою суфіксів демінутивності (зменшеності) **-ок, -ик, -к(о), -к(а), -ц(е)**: *садок; котик; вушко, хмарка, віконце* та ін.; б) деривати, утворені за допомогою суфіксів демінутивності-мейоративності (одночасно реалізують кількісне значення об'єктивної зменшеності та позитивнооцінне значення) **-очк(а), -ечк(а), -ичк(а), -ячк(о), -ечк(о), -инк(а), -ичок, -ечок, -очок, -иночк(а), -ець, -иц(я), -чик, -ен(я), -атк(о)** та ін.: *голівочка, донечка, травичка, пір'ячко, сонечко, хатинка, дощичок, кружечок, ставочок, хвилиночка, хлібець, водиця, горобчик, зайченя, малятко* та ін.; в) деривати, утворені за допомогою суфіксів пестливості **-еньк(а), -еньк(о), -оньк(а), -оньк(о), -усь, -ус(я), -унь, -ун(я)**: *ніченька, серденько, дівчинонька, соколونько, дідусь, бабуся, татунь, мамуня* та ін.

Периферійними компонентами, на нашу думку, є прикметники, утворені від стилістично нейтральних основ за допомогою суфікса **-еньк-**: *гарненький, добренький, хорошенький* та ін. Аналізовані форми мають емоційно-оцінне значення без супровідних відтінків зменшеності. Серед прикметникових форм на **-еньк-** виокремлюємо групу дериватів, у яких суб'єктивна оцінка якості може супроводжуватися значенням зменшеної міри якості в предметі. Найпоследовніше це виявляється у формах, утворених від прикметників, корені яких уже містять вказівку на велику концентрацію певної ознаки, що має позитивне чи негативне забарвлення: *багатенький, дурненький, розумненький, страшненький* та ін. У цих дериватах суфікс на позначення суб'єктивної позитивної оцінки ніби послаблює значення великої міри якості, підкресленої самою семантикою слова.

До ближньої периферії поля оцінки відносимо й прикметники з суфіксом **-есеньк-**, що одночасно передає позитивнооцінне значення, пестливість, емоційне співчуття, іноді – з підкресленням високої міри якості: *гарнесенький, дорогесенький, милесенький* та ін. Поруч із ними знаходяться якісні прислівники на **-о, -е**, співвідносні з емоційно забарвленими прикметниками: *добренько, поганенько, гарненько, гарнесенько*. Вони виражають суб'єктивну оцінку за допомогою суфікса **-енько**, що вносить відчутний відтінок пестливості, та суфікса **-есенько**, що цей відтінок збільшує.

Слова стають оцінними не лише внаслідок додавання суфіксів, але й спеціальних префіксів. В українській мові префікси, як правило, мають раціональний характер, є виразниками об'єктивного бачення

світу, однак, як показало дослідження, існує велика група слів з оцінною семантикою, утворених за допомогою префіксів.

До напівпериферії ФСП оцінки, на нашу думку, належать слова, які утворилися за допомогою таких формантів:

1) префіксів зі значенням інтенсивності ознаки **архі-, супер-**: *архісерйозний, архішахрай, супергерой, супермодний* та ін.;

2) префіксів **а-, не-**, які вказують на відсутність певної ознаки: *аморальний, алогічний, неморальний, нелогічний* та ін.;

3) префікса **анти-**, який означає протилежність, протидію, ворожість: *антигуманізм, антигуманістичний, антидемократичний, антигромадський* та ін.;

4) префікса **дис-**, який надає деривату протилежного або заперечного сенсу: *дисгармонія, дискомфорт* та ін.;

5) префіксоїдів зі значенням несправжності **лже-, псевдо-, квазі-**: *лженауковий, лжепатріотичний, псевдовдочений, псевдогероїчний, квазіспеціаліст* та ін.;

6) префікса **пре-**, який є засобом творення якісних прикметників і похідних від них прислівників, що емоційно передають високий ступінь якості: *прегарний, премудрий, пречудовий; прегарно, премудро, пречудово* та ін.

Слід зауважити, що оцінні префікси є виразниками переважно синкретичної (позитивної і негативної) суб'єктивної оцінки, яку можна встановити лише в контексті. Позитивнооцінне і негативнооцінне значення ґрунтуються на семантиці інтенсивності та несправжності супровідних предикатів базових структур, на основі яких утворюються префіксальні іменники та прикметники, заповнюючи, таким чином, периферійну зону ФСП оцінки.

Далеку периферію функціонально-семантичного поля оцінки утворюють лексеми, у яких оцінне значення є неосновним і виявляється лише в певному контексті, у певних валентних умовах. Це насамперед слова, утворені лексико-семантичним способом словотворення. Особливістю цього способу є те, що в такому випадку відбувається зміна семантики твірного слова шляхом її переосмислення, в основі якого лежить метафоричне чи метонімічне перенесення назви з одного явища чи поняття на інше.

Метафоричні перенесення представлені такими моделями:

1) назва тварини → назва людини: *ведмідь, корова, лев, лис, мавпа, орел, осел, соловей, теля, черепаха, ягня* та ін. Наприклад: **корова** – „2. перен. *зневажл.* Про незграбну, товсту або нерозумну жінку” [ВТССУМ 2001: 456]; **соловей** – „2. перен. *розм.* Людина, яка має гарний, переважно високий голос і володіє мистецтвом співу” [ВТССУМ 2001: 1159];

2) назва рослини → назва людини: *дуб, лопух, печериця* та ін. Наприклад: **лопух** – „2. перен. *фам.* Про некмітливу людину” [ВТССУМ 2001: 495]; **печериця** – „2. перен. *зневажл.* Стара, зморщена або товста й присадкувата людина” [ВТССУМ 2001, с. 757];

3) назва небесного тіла → назва людини: *зірка, сонце* та ін. Наприклад: **зірка** – „2. перен. Про дуже видатну, прославлену людину” [ВТССУМ 2001: 367]; **сонце** – „4. перен. Про того, хто є джерелом життя, втіхи, радості і т. ін. для когось” [ВТССУМ 2001: 1161];

4) назва предмета → назва людини: *ганчірка, картина, опудало, товкач, шляпа* та ін. Наприклад: **ганчірка** – „4. перен. *зневажл.* Про безвольну, безхарактерну людину” [ВТССУМ 2001: 173]; **опудало** – „2. перен. *лайл., зневажл.* Про незграбну, вайлувату або негарну людину” [ВТССУМ 2001: 678];

5) назва предмета → назва частини людського організму: *казан, макітра* та ін. Наприклад: **казан** – „2. перен. *жарт.* Про голову людини” [ВТССУМ 2001: 409]; **макітра** – „2. перен. *ірон.* Про голову людини” [ВТССУМ 2001: 505];

6) назва частини організму тварини → назва частини організму людини: *лапа* – „2. перен. *зневажл., ірон.* Рука або нога людини (звичайно велика, незграбна)” [ВТССУМ 2001: 480];

7) назва житла тварини → назва приміщення і споруди людини: *барліг, конура, курник, нора* та ін. Наприклад: **барліг** – „2. перен. *зневажл.* Про неохайне, брудне житло” [ВТССУМ 2001: 37]; **конура** – „2. перен. Тісне, темне й брудне приміщення” [ВТССУМ 2001: 451];

8) функція предмета → назва людини: Наприклад: **шарманка** – „2. перен. *зневажл.* Той або та, хто багато, надокучливо говорить чи грає” [ВТССУМ 2001: 1390];

9) ознака предмета → якість, риса людини: *гарячий, зелений, смердючий, темний, тупий* та ін. Наприклад: **зелений** – „5. перен. *розм.* Який не мав життєвого досвіду” [ВТССУМ 2001: 363]; **тупий** – „4. перен. Розумово обмежений, некмітливий, нетямущий” [ВТССУМ 2001: 1276];

10) дія тварини → дія людини. Наприклад: **гавкати** – „2. перен. *вульг.* Уживається в значенні говорити стосовно людини, яку зневажають” [ВТССУМ 2001: 169].

Метонімічні перенесення представлені такими моделями:

1) власна назва → назва людини. Наприклад: **геркулес** – „2. перен. Людина величезної фізичної сили та атлетичної будови тіла” [ВТССУМ 2001: 178]; **донжуан** – „2. перен. Спокусник, ловелас” [ВТССУМ 2001: 238];

2) ознака → носій ознаки. Наприклад: **пелех** – „2. перен. *розм.* Людина з довгим, густим, скуйовдженим волоссям” [ВТССУМ 2001: 714]; **талант** – „3. перен. Людина з видатними природними здібностями” [ВТССУМ 2001: 1229].

Таким чином, ФСП оцінки належить до групи полів компактної поліцентричної структури. Воно

складається з декількох центрів (ядер) та периферії. Одиниці центрів ФСП оцінки є більш спеціалізованими для вираження семантики оцінки та регулярно функціонують у мовленні. Ядро ФСП оцінки складається з власне ядра та наволоядерного простору, об'єднаних семантичною домінантою *хороший / поганий*. Власне ядро поля оцінки утворюють оцінно марковані лексеми: слова з іронічним зневажливим, фамільярним відтінками, розмовні та лайливі слова; наволоядерний простір – слова, які в своїй семантиці містять раціональну оцінку, що базується на раціонально-оцінних, логічних міркуваннях про об'єктивно притаманні референту якості. Виступаючи у ролі середовища, елементи периферії ФСП оцінки виконують другорядні функції, є менш спеціалізованими для вираження семантики оцінки, нерегулярно функціонують у мовленні. Цю зону заповнюють одиниці лексичного рівня, які є менш спеціалізованими для вираження семантики оцінки та нерегулярно функціонують у мовленні. Близня периферія об'єднує лексичні одиниці, утворені за допомогою префіксів та суфіксів суб'єктивної оцінки (демінутивності, демінутивності-мейоративності, пестливості). Далека периферія представлена оцінно маркованими лексемами, ужитими в переносному значенні.

Література

Балли 1961: Балли, Ш. Французская лингвистика [Текст] / Ш. Балли. – М.: Изд-во ин. лит., 1961. – 394 с. – Бібліогр.: с. 384–394.

Бацевич 2004: Бацевич, Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник [Текст] / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344с. (Альма-матер). – Бібліограф.: с. 304-317. – ISBN 966-580-172-4.

Бондарко 1984: Бондарко, А.В. Функциональная грамматика [Текст] / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1984. – 136 с. – Библиогр.: с. 125-132.

Вольф 2006: Вольф, Е. Функциональная семантика оценки [Текст] / Е. Вольф. – изд. 3-е, стер. – М.: КомКнига, 2006. – 261с. – Библиогр.: с.247-256. – ISBN 5-484-00400-4.

ВТССУМ 2001: Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / В.Т.Бусел (уклад. і гол. ред.). – К.; Ірпінь: ВТ „Перун”, 2001. – 1440 с. – ISBN 966-569-013-2.

Загнітко 1991: Загнітко, А.П. Основи функціональної морфології української мови [Текст] / А.П.Загнітко. – К.: Вища шк., 1991. – 77 с.

Космеда 2000: Космеда, Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки [Текст] / Т.А. Космеда. – Л.: Львівський нац. ун-т ім. І.Франка, 2000. – 350с. – Бібліогр.: с. 312-336. – ISBN 966-613-131-5.

Телия 1996: Телия, В. О различии рациональной и эмотивной (эмоциональной) оценки // Функциональная семантика. Оценка, экспрессивность, модальность / Н.Д. Арутюнова, И.И.Челышева. – М.: РАН, 1996. – С. 31-38.

Стаття продовжує цикл публікацій автора по функціональній стилістиці. В ній досліджуються лексическіє єдності с оціночною семантикою, определяється их место, роль и функции в структуре функционально-семантического поля оценки современного украинского языка.

Ключевые слова: оценка, оценочная функция, функционально-семантическое поле, центральный (ядерный) элемент, периферия, лексическое средство.

The article continues the cycle of author`s publications from functional style. It investigates lexical units of evaluation semantics, defined by their place, role and functions in the structure of functional-semantic field assessment of the Ukrainian language.

Keywords: evaluation, evaluation function, functional-semantic field, central (nuclear) element, periphery, lexical means.

Надійшла до редакції 17 вересня 2010 року.

Марта Петришин

ББК ПЗ0=81.45

УДК 811.14'01

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ПРИКМЕТНИКІВ ΔΟΛΙΧΟΣ І ΜΑΚΡΟΣ (на матеріалі гомерівського епосу)

*Стаття присвячена аналізу концептуального простору давньогрецьких прикметників *δολιχός* і *μακρός* шляхом когнітивного моделювання структур знання, що передаються ними, та встановлення типових контекстно зумовлених диференційних ознак, які виникають у конкретних умовах їх функціонування.*

Ключові слова: концепт, концептуальний простір, параметричність.

Поняття розміру належить до числа найважливіших категорій буття, що характеризує явища та предмети реальної дійсності. Будь-яка діяльність людини, її існування здійснюється в рамках певного простору і часу. У зв'язку з цим одним із найдавніших щодо виникнення є семантичне поле параметричності. Це, на нашу думку, стосується всіх мов світу, оскільки розмір є фундаментальною якістю простору. З ним стикалися у повсякденному житті ще первісні люди, оцінюючи розміри предметів, що їх оточували, тварин, на яких вони полювали, тощо.